

УДУДК 159:343.712.1

В. О. Казміренко

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗБОЮ ЯК СУСПІЛЬНО-НЕБЕЗПЕЧНОГО ЯВИЩА

Злочинність як соціальний і соціально-психологічний феномен – важлива та, на жаль, невід’ємна характеристика сучасного суспільства. Рівень розповсюдженості злочинних проявів значною мірою визначає стан його життєдіяльності загалом і відчуття умов перебування в соціумі окремими громадянами як безпечних зокрема.

Уже давно не викликає заперечень твердження, що пояснення злочинної поведінки треба шукати не в людській природі, а у впливі на особу низки умов соціального середовища, що оточують її з дня народження. Нині «установка на насильство», під якою розуміється вияв ціннісних орієнтацій у формі соціально детермінованої схильності особистості до вибору насильства як засобу реалізації своїх інтересів і задоволення власних потреб, стала досить розповсюдженою. Тому протидія розбою потребує не лише вжиття радикальних заходів, а й глибокого вивчення й осмислення причин та умов, що його зумовлюють.

В одному з найважливіших документів Давньоруської держави – Руській Правді – згадується про найтяжчий злочин, а саме про вбивство в розбої, однак зміст цього злочину не розкрито. Само по собі поняття «розбій» у той час не вживалося. У Великій редакції Руської Правди законодавець знову згадує «вбивство в розбої», що визнавалося більш небезпечним, ніж випадкове вбивство. За «вбивство в розбої» передбачалася вища міра покарання: потік і розграбування. Потік – це коли вбивця разом із родиною «виганявся чи відправлявся в заслання»; розграбування – не тільки конфіскація майна, а й перетворення на холопів дружини й дітей злочинця [6, с. 59].

Історики зазначають, що в пам’ятках XV ст. термін «розбій» зберіг значення неспровокованого вбивства з метою грабежу чи збройної засідки на дорогах із тією ж метою. Саме в цьому значенні поняття вживалося й у Псковській Судній грамоті [6, с. 345]. Термін «розбій» використаний також у Судебниках 1497 р. і 1550 р., проте в них також не розкрито його ознак [7, с. 55]. Мірою покарання за цей злочин встановлена смертна кара: винних судили, катували й карали.

У Соборному укладенні 1649 р. злочинні діяння формулюються коротко, фактично одним словом: «...а які злодії на Москві й у містах крадуться, карти й зерню грають, людей ріжуть і грабують, і шапки зривають...» [8, с. 232].

У середині XVI ст. в російському праві та праві європейських країн чітко сформувався статус і поняття «лихої людини», для якої розбій і бандитизм були професійним ремеслом, справою, якій вона служила. Крім бідноти та злидарства, причинами стародавнього розбою була заздрість, жага багатства й намагання заволодіти чужою власністю різними шляхами. У феодальній Росії великим розбоєм не хетувала й аристократія. Спокуса розбою була настільки великою, що з метою покращення боротьби центральної влади зі збільшенням випадків крадіжок і розбоїв

у Російській державі в 30–50 рр. XVI ст. була проведена Губна реформа: справи про розбійників і крадіїв вилучались із суду приставів і передавалися губним організаціям, тобто органам місцевої влади Росії, що існували до 1702 р.

У період розквіту абсолютизму кримінально-правові норми можна було знайти в будь-яких нормативних актах, причому з більш широкою сферою впливу, ніж у кримінальних законах. Проте тлумачення розбою з переліком його ознак у цих актах немає. Так, в Указі від 8 січня 1765 р. і в реєстрі, що додавався, зазначалося, що «поміщицькі люди» направляються на «каторжну роботу» за «зухвалість» [9, с. 501–502].

Недостатня чіткість формулювань Соборного укладення 1649 р. потребувала прийняття нових законів. Реформи Петра I були ознаменовані низкою законодавчих актів, до яких належать артикули Петра I. У Військовому артикулі немає поняття «розбій». У главі XXI «Про підпал, грабіж і злочинство» мова йшла про озброєний і незброєний грабіж [9, с. 361]. Лише в Укладенні про покарання кримінальні й виправні 1845 р. було надано загальні визначення окремих видів злочинів. Так, у ст. 1627 знаходимо розгорнуте визначення розбою: «Розбоєм визнається будь-який напад на кого-небудь для викрадення належного йому майна, коли це вчинено з відкритою силою, зі зброєю чи й без зброї, але супроводжувалося вбивством чи замахом, чи нанесенням каліцтва, ран, побоїв або інших тілесних катувань, чи такого роду погрозами, чи іншими діями, від яких була явна небезпека для життя, здоров'я чи свободи особи чи осіб, які зазнали нападу» [10].

Види розбою з обтяжуючими обставинами виділялися залежно від різних кримінальних ситуацій. Якщо за основу бралася місце вчинення злочину, то виділяли розбій у церкві; розбій із нападом на населений будинок чи ціле селище; розбій усередині будинку, що прирівнювався до розбійного нападу на будинок; розбій на вулицях міста й селища; розбій на дорогах, великих і сільських, у відкритому місці, на озері, річці й каналах. За суб'єктами злочину виділяли розбій, вчинений шайкою, та повторне вчинення розбою особою, яка раніше його вже вчиняла.

Розбій, обтяжений вбивством чи замахом на нього, підпалом чи замахом на нього, карався більш суворо, ніж простий склад розбою. При цьому покарання встановлювалося за однією статтею закону, не треба було додатково зазначати статті, що карали за вбивство. Аналіз законодавчих норм свідчить про те, що розбоєм вважали будь-який напад із метою викрадення майна, що супроводжувався насильницькими діями, від яких «наставала явна небезпека для життя, здоров'я чи свободи особи».

22 березня 1903 р. було затверджено нове Кримінальне укладення, проте його не було повністю введено в дію: діяли загальні постанови про злочини й покарання, статті про релігійні й державні злочини, про протидію правосуддю.

Розбій за Кримінальним укладенням відрізнявся від розбою за Укладенням про покарання кримінальні й виправні тим, що він містив, окрім розбійних дій, також ті, які в Укладенні про покарання кримінальні й виправні вважалися насильницьким грабежем. Законодавець у Кримінальному укладенні не використовує поняття «грабіж». У словнику В. Даля іменник «розбій» тлумачиться через дієслово «розбивати». У Губній Білозерській грамоті (1539 р.) знаходимо: «...у вас, у тих ваших

волостях <...> на багатьох дорогах людей грабують і розбивають, а також вбивають багатьох людей до смерті...» [7, с. 213]. Одне зі значень терміну «розбивати» таке: розбійничати, тобто промишляти розбоєм, грабувати, нападати, віднімати щось силою [7, с. 13–14].

Н. Іванцова [2, с. 35] виділяє такі ознаки розбою за Кримінальним укладенням: 1) приведення потерпілого в несвідомий стан; 2) нанесення тілесного ушкодження чи насильство над особою; 3) погроза (погроза позбавити життя чи волі особу, якій загрожують, або члена її родини; погроза насильницького посягання, підпалу, вибуху або утоплення майна, якщо така погроза сприймалася особою як реальна).

Пізніше, уже в ХХ ст., у Кримінальному кодексі Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (далі – РРФСР), прийнятому в 1922 р., злочини поділено на такі групи: 1) злочини, спрямовані проти встановлених робітничо-селянською владою основ нового правопорядку або визнаних нею найбільш небезпечними; 2) усі інші злочини (ст. 27). Цей поділ підкреслював політичну різницю в характері злочинів. У Директивних указах Верховного Суду РРФСР склався інший поділ усіх злочинів. Так, Директивний лист Кримінально-касаційної колегії Верховного Суду РРФСР № 1 за 1923 р. поділяє всі злочини на такі: 1) злочини, що загрожують основам радянського ладу (злочини контрреволюційні, шпіонаж, бандитизм, корисливі господарські й посадові злочини з тяжкими для держави наслідками); 2) усі інші злочини. Такий поділ злочинів фактично було прийнято Основними началами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 р. і кримінальними кодексами окремих союзних республік.

У Кримінальному кодексі СРСР 1926 р. основний склад розбою визначався як відкритий напад, вчинений із метою заволодіння чужим майном і поєднаний із насильством, небезпечним для життя та здоров'я потерпілого (ч. 1 ст. 167) [2, с. 35].

У перші роки після Великої Вітчизняної війни найбільш серйозних змін зазнало кримінальне законодавство, що встановлювало відповідальність за розкрадання державного й суспільного майна, а також кримінальне законодавство з охорони особистої власності громадян. Охорона майнових інтересів громадян була суттєво посилена Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення охорони особистої власності громадян» від 4 червня 1947 р., що встановлював підвищену кримінальну відповідальність за крадіжку майна громадян і розбійні напади [4, с. 67].

У ст. 53 Кримінального кодексу РРФСР 1960 р. визначено умови застосування умовно-дострокового звільнення стосовно переліку тяжких злочинів. До них, окрім особливо небезпечних державних злочинів, відносився також розбій. Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами» від 5 травня 1961 р. з групи тяжких злочинів виділено злочини особливо небезпечні, до яких належав розбій [4, с. 86]. Визначальними ознаками цього злочину названо такі: 1) заволодіння чужим майном; 2) застосування насильства. Характеристика насильства здійснена за допомогою вказівки на його інтенсивність та особливо загрозливий характер [2, с. 35].

Після отримання незалежності в нашій державі було прийнято новий Кримінальний кодекс України (далі – КК України), що набрав чинності з 1 вересня 2001 р. Насильницькі форми заволодіння майном (грабіж і розбій), як і раніше, віднесено

до злочинів проти власності. При цьому розбій, згідно зі ст. 187 КК України, – це напад із метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Навіть із суто філологічної точки зору ключовим словом у цьому визначенні є «напад». Щоб кваліфікуватися як розбій, такий напад повинен мати додаткові ознаки, зокрема наявність насильства та його небезпеки для життя та здоров'я особи. Безумовно, такий напад не вчинюється без певної мети (для чого?), і лише тут з'являється «заволодіння чужим майном». Інакше кажучи, для пересічної людини основний стресогенний чинник розбою полягає саме в застосуванні щодо неї насильства, існуванні реальної небезпеки для її життя та здоров'я. При цьому вона ризикує втратити певне майно, проте жодне майно не варте життя та здоров'я.

Вивчаючи особливості поведінки злочинців, ми встановлюємо ті риси (або комплекс ознак), що дозволяють зробити висновки про певні дефекти цієї особи, характер рушійних мотивів поведінки, зміну особистих якостей через негативний чи позитивний вплив тощо. Узагальнюючи ці дані, ми отримуємо відповідь на питання про конкретні групи ознак, що лежать в основі об'єктивних і суб'єктивних детермінант розбою [1; 3; 5; 11]:

- 1) негативний вплив мікросередовища;
- 2) криміналізація найближчого оточення особи, що виражається в такому:
 - збільшення кількості раніше судимих, а також осіб, не зайнятих суспільно корисною працею;
 - зростання питомої ваги злочинців, які негативно характеризуються за місцем проживання;
 - зростання кількості умовно засуджених (засуджених із випробуванням) та умовно-достроково звільнених;
 - збільшення кількості осіб, визнаних судами неосудними у зв'язку із вчиненням суспільно небезпечних діянь проти життя та здоров'я громадян;
- 3) недоліки в здійсненні профілактики розбоїв, а саме:
 - в аналітичних працях відсутня чітко визначена спрямованість на виявлення якісних процесів, що визначають детермінанти, стан і тенденції розвитку злочину; не вивчаються соціальні, медичні та психологічні аспекти проблеми; недостатньо використовуються можливості науково-дослідних установ і навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ України;
 - у процесі планування діяльності органів внутрішніх справ щодо профілактики цих злочинів не враховуються належною мірою можливості всіх служб, не забезпечується концентрація їх зусиль на вирішенні головних завдань;
 - система реагування на заяви й повідомлення про конфлікти в громадських місцях і в побуті не забезпечує вчасного запобігання злочинам;
 - незважаючи на об'єктивну можливість отримання інформації про виникнення конфліктної ситуації, робота щодо виявлення осіб, схильних до насильства, здійснюється недосконало;
 - в індивідуально-профілактичній роботі не враховується потреба першочергового вжиття заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення розбоїв;

- вплив на осіб, що перебувають на обліку, здійснюється шаблонно, зводиться лише до епізодичного відвідування квартир дільничними інспекторами міліції;
- недостатньо використовуються норми кримінального законодавства про відповідальність за побої, погрози вбивством;
- 4) наявні такі недоліки у сфері розкриття розбоїв:
 - у процесі розслідування поверхово вивчається поведінка потерпілого до вчинення злочину;
 - погано організовано розшук злочинців за прикметами; неповно використовуються свідчення потерпілих, очевидців злочину, інших свідків;
 - недостатньо ефективна система отримання інформації про процеси, що відбуваються в середовищі засуджених та осіб, що перебувають під вартою, їхні настрої й наміри;
 - не завжди направляється інформація в територіальні органи щодо осіб, які намагаються вчинити розправу над свідками, родичами, знайомими, сусідами;
- 5) вживання алкоголю та наркотичних засобів;
- 6) схильність певної категорії осіб до насильницького варіанту вирішення власних проблем (реальних чи уявних).

Як бачимо, детермінанти розбою мають свою специфіку, проте діють вони не самі по собі, а в контексті із соціально-економічними, політичними, культурологічними й іншими криміногенними факторами.

Таким чином, розуміння сутності розбою як суспільно небезпечного діяння впродовж історії людства фактично не змінювалося: він завжди вважався одним із найбільш тяжких злочинів і передбачав найвищі міри покарання. При цьому завжди були особи, які займалися розбоєм «професійно», а у феодальні часи ним не нехтувала й аристократія. Уперше визначення розбою надане в Укладенні про покарання кримінальні й виправні (1845 р.): розбій – будь-який напад на кого-небудь для викрадення належного йому майна, коли це вчинено з відкритою силою, якщо від таких дій була явна небезпека для життя, здоров'я чи свободи особи чи осіб, які зазнали нападу. Фактично таким чином розбій визначається й нині.

Література

1. Джужа О. Кримінологія / О. Джужа, Є. Моїсєєв, В. Василевич. – К. : Атіка, 2001. – 368 с.
2. Иванцова Н. Разбой – насильственное хищение чужого имущества / Н. Иванцова // Уголовное право. – 2003. – № 2. – С. 34–36.
3. Кримінологія. Спеціальний курс лекцій зі схемами : [навчальний посібник] / за заг. ред. О. Джужі. – К. : Атіка, 2001. – 368 с.
4. Курс советского уголовного права. Государственные преступления и преступления против социалистической собственности : в 6 т. / ред. колл. : А. Пионтковский, П. Ромашкин, В. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1970–. – Т. 4 : Часть особенная. – 1970. – 432 с.
5. Лист Ф. Задача уголовной политики: преступление как социально-патологическое явление / Ф. Лист ; пер с нем. В. Овчинский. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 104 с.
6. Российское законодательство X – XX веков : [тексты и комментарии] : в 9 т. / под общ. ред. О. Чистякова. – М. : Юридическая литература, 1984–1994. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси / отв. ред. В. Янин. – 1984. – 432 с.
7. Российское законодательство X – XX веков : [тексты и комментарии] : в 9 т. / под общ. ред. О. Чистякова. – М. : Юридическая литература, 1984–1994. – Т. 2 : Законодательство периода образования и укрепления русского централизованного государства. – 1985. – 520 с.

8. Российское законодательство X – XX веков : [тексты и комментарии] : в 9 т. / под общ. ред. О. Чистякова. – М. : Юридическая литература, 1984–1994. – Т. 3 : Акты Земских соборов. – 1985. – 512 с.
9. Российское законодательство X – XX веков : [тексты и комментарии] : в 9 т. / под общ. ред. О. Чистякова. – М. : Юридическая литература, 1984–1994. – Т. 5 : Законодательство периода расцвета абсолютизма. – 1987. – 528 с.
10. Российское законодательство X – XX веков : [тексты и комментарии] : в 9 т. / под общ. ред. О. Чистякова. – М. : Юридическая литература, 1984–1994. – Т. 6 : Законодательство первой половины XIX века. – 1988. – 432 с.
11. Филонов В. Актуальные проблемы современной криминологии / В. Филонов. – Донецк : Донецчина, 1997. – 417 с.

Анотація

Казміренко В. О. Історичні передумови розбою як суспільно-небезпечного явища. – Стаття.

У статті подано історичний аналіз, а також трактування розбою, що належить до «традиційних» злочинів у структурі загальнокримінальної злочинності як суспільно небезпечного явища впродовж віків. Зазначено, що поняття розбою залишалось незмінним: це насильство, небезпечно для життя та здоров'я потерпілого, що застосовувалося з метою заволодіння його майном. Встановлено, що міра покарання, яка застосовувалася до розбійників, завжди була однією з найвищих.

Ключові слова: злочини, розбій, насильство, покарання, майно.

Аннотация

Казмиренко В. А. Исторические предпосылки разбоя как общественно-опасного явления. – Статья.

В статье приводится исторический анализ, а также трактовка разбоя, который принадлежит к «традиционным» преступлениям в структуре общеуголовной преступности как общественно опасного явления на протяжении веков. Указано, что понятие разбоя оставалось неизменным: это насилие, опасное для жизни и здоровья потерпевшего, которое применялось с целью завладения его имуществом. Установлено, что мера наказания, которая применялась к разбойникам, всегда была одной из самых высоких.

Ключевые слова: преступления, разбой, насилие, наказание, имущество.

Summary

Kazmirenko V. A. The historical background of robbery as a socially dangerous phenomenon. – Article.

The article provides a historical analysis and interpretation of the robbery, which belongs to the “traditional” crimes in the structure of common crime as a socially dangerous phenomenon for centuries. Pointed out that the concept of robbery remained constant: the violence, danger to life and health of the victim, which was used for the purpose of taking possession of his property. It was found that the penalty that applied to robbers always been one of the highest.

Key words: crime, robbery, violence, punishment, property.

УДК 343.232:349.6

Я. О. Ліховіцький

СИСТЕМА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть науково-технічна революція спричинила колосальне зростання матеріальних і духовних можливостей людства, як творчих, так і руйнівних. Нині світова громадськість приділяє значну увагу гострим екологічним проблемам. Зацікавленість ними зумовлюється насамперед турботами про безпеку й виживання людства та всього живого на Землі.

© Я. О. Ліховіцький, 2015